Some Phonetic Phenomena Between Southern and Lori Dialects

Omer Abdulrehman Omer*, Kawan Ismael Khaleel
Kurdish Language Department, Faculty of Human Sciences, University of Zakho, Kurdistan Region, Iraq
* xerkan86@gmail.com

KEYWORDS: **Language, Dialects, Phonetic Phenomena, Phoneme, Allophone.**

Crossref doi https://doi.org/10.51345/.v34i4.783.g405

ABSTRACT:

This paper titled (Some Phonetic Phenomena between southern and Lori dialects) is dedicated to highlighting a number of phonetic phenomena that exist between the two dialects in terms of use. These two dialects are significant in the Kurdish language. These phonetic phenomena according to the phonological privacy of these dialects have their own privacy. Some of these phenomena are more effective and more common. The value of this paper is based on the practical aspect, and it is also important in the field of Kurdish phonological system in general and the two dialects in specific.

بعض ظواهر الصوتية بين اللهجة الكرمانجية الجنوبية واللورية

م.م. عمر عبدالرحمن عمر*، أ.م.د. كاوان أسماعيل خليل
قسم اللغة الكردية، كلية العلوم الإنسانية، جامعة زاخو، إقليم كردستان، العراق
* xerkan86@gmail.com

الكلمات المفتاحية: اللغة، اللهجات، ظواهر الصوتية، فونيم، ألفون.

https://doi.org/10.51345/.v34i4.783.g405

ملخص البحث:

يتناول البحث الموسوم بـ (بعض ظواهر الصوتية بين اللهجة الكرمانجية الجنوبية واللورية)، خصصنا هذا البحث لتحديد بعض الظواهر الصوتية بين اللهجتين للمستخدمين، ومن أهم اللهجات في اللغة الكردية، لأن نرى عدد كبيرة من ظواهر الصوتية الموجودة فيها، وهذه الظواهر الصوتية كانت لديهم فونولوجيا خاصة بها وهذه اللهجات كانت لديهم خصوصية في الصوتيات، وبعض الظواهر الصوتية تظهر بشكل مؤثر وكبير في المجتمع. ولغرض معرفة المصطلح وحيثياته أرتأينا الكتابة عن هذا العنوان وتطبيق المنهج الوصفي عليه. ويتكون من الكلام الحاضر والمحدّثين بين اللهجتين، وبشكل الرسمي تتعامل مع اللهجتين في جميع الدوائر الحكومية. البحث كان في غاية الأهمية وضروري من ناحية الفونولوجيا في اللغة الكردية بشكل عام وفي اللهجتين بشكل خاص.

هندەك دیاردەیێن دەنگی دناڤبەرا دیالێکتا خوارێ و لوڕییێدا

م.هـ. عمر عبدالرحمن عمر*، پ.هـ.د. كاوان أسماعیل خلیل
زانكۆیا زاخۆ - فاكولتییا زانستێن مرۆڤایەتی، پشکا زمانێ کوردی
* xerkan86@gmail.com

پەیڤێن کلیل: زمان، دیالێکت، دیاردا دەنگی، فۆنیم، ئەلۆفۆن.

پوختەیا ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤ و نیشانێ (هندەك دیاردەیێن دەنگی دناڤبەرا دیالێکتا خوارێ و لوڕییێدا)، کو هاتیە تەرخانکرن بۆ دیارکرنا هندەك دیاردەیێن دەنگی دناڤبەرا هەردو دیالێکتان ژلایێ ب کارئینانێڤە، وەکی دو دیالێکتێن گرنگ د زمانێ کوردیدا، کو گەلەك دیاردەیێن دەنگی ییێن گرنگ دهێنە دیتن، هەر ئەو دیاردەیێن دەنگی ل دیڤ تایبەتمەندییا فۆنۆلۆجییا وان دیالێکتان تایبەتمەندیێن خۆ هەنە، کو هندەك ژ وان دیاردان کاریگەرتر و زێدەتر دیاردبن. ڤەکۆلین ل سەر بنەمایێ ڕێبازا وەسفی – سینکرۆنیکی هاتیە ئەنجامدان، کو بریتییە ژ ئاخفتنا نوکەیێ ئاخفتنکەرێن هەردو دیالێکتێن دیارکری، کو ب شێوەیەکێ فەرمی ل سەرجەم دام و دەزگەهێن میری وەکی شێوەزمانەکێ فەرمی سەرەدەری دگەل دهێتەکرن.

گرنگییا ڤەکۆلینێ د وێ چەندێدایە کو ڤەکۆلینەکا کارەکی و گرنگە د بوارێ فۆنۆلۆجییا زمانێ کوردی ب گشتی و هەر دو دیالێکتان ب تایبەتی.

ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ: ڤەکۆلین بناڤونیشانێ (هندەك دیاردەیێن دەنگی دناڤبەرا دیالێکتا خوارێ و لوڕییێدا)یە.

سنوورێ ڤەکۆلینێ: بریتییە ژ سنورێ جوگرافی یا هەردو دیالێکتان د هەرێما کوردستانێدا، کو سنورێ کارگێری یا نوکە و سنورێ کارگێری یا بەری سالا 1986 ێ بخۆڤەدگریت (تالەبانی:2011: 11)، چێدبیت دنوکەدا هەتا ڕادەیەك هندەك گهۆڕین ب سەر ئەڤی سنورێ کاگێریدا هاتبیت ب ئەگەرێ هۆکارێن سیاسی و ئێداری ل دەڤەرێ بخۆ، بەلێ ب گشتی ئەڤ سنورە پارێزگاری ژێ هاتیەکرن و هەبونا خۆ پاراستییە.

ڕێبازا ڤەکۆلینێ: ئەڤ ڤەکۆلینە ل سەر بنەمایێ ڕێبازا وەسفی – سینکرۆنیکی هاتیە ئەنجامدان.

ئارمانجا ڤەکۆلینێ: ئارمانجا ڤەکۆلینێ ب گشتی بریتییە ژ دویڤچوون و دەستنیشانکرنا هندەك دیاردەیێن دەنگی دناڤبەرا دیالێکێن کوردییا خوارێ و لوڕییێدا لدویڤ چەوانییا بکارهینانا ئەوان، نەخاسمە سەلماندن و شرۆڤەکرنا ئەوان لدویڤ ڕێبازا وەسفی لسەر ئاخفتنا ئاخفتنکەرێن هەردوو دیالێکتان.

کەرەستێ ڤەکۆلینێ: کەرەستێ ڤەکۆلینێ بریتییە ژ ئاخفتنێ نوکەیێ ئاخفتنکەرێن هەردوو دیالێکتێن دیارکری، کو ب شێوەیەکێ فەرمی ل سەرجەم دام و دەزگەهێن میری وەکی شێوەزمانێکی فەرمی سەرەدەری دگەل دهێتەکرن.

پشکێن ڤەکۆلینێ: ڤەکۆلین ب گشتی ژ دوو پشکێن سەرەکی پێکدهێت، ب ئەڤی شێوەی ل خوارێ:

پشکا ئێکێ: ئەڤ پشکە ژ سێ تەوەران پێکدهێت:

تەوەرێ ئێکێ: بابەتێ گرنگییا ئاستێ فۆنۆلۆجییێ د بوارێ دیاردەیێن دەنگیدا بخۆڤەدگریت.

تەوەرێ دوویێ: دیالێکتۆلۆجی و جۆرێن دیالێکتۆلۆجییێ، کو ب درێژاهییا سەرهەلدانا دیالێکتۆلۆجییێ هەتا نوکە چەند جۆر ژێ پەیدابوینە هاتینە نیشاندان.

تەوەرێ سێیێ: ئەڤ تەوەرە تایبەتە ب گهۆڕینێن زمانی، کو هەر ئێك ژ ئەوان ب شێوەیەکێ گونجای هاتینە دیارکرن ل دویڤ سروشتێ بابەتی.

پشکا دوویێ: پراکتیککرنا تایبەتمەندیێن هندەك دیاردەیێن دەنگی دناڤبەرا دیالێکتا خوارێ و لوڕییێدا بخۆڤەدگریت، ل دویڤ ئەوان بوار و لایەنێن تیۆری هاتینە نواندن ب مەرەما دیارکرن و بەرامبەرکرنا هەردوو دایالێکتان.

1. پشکا ئێکێ: دەنگ دناڤبەرا فۆنەتیك و فۆنۆلۆجییێدا:

فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی دوو لقێن دەنگسازییێنە، گەلەك بۆچوون و دیتن دەربارەی پێناسا ئەوێ هەنە، ئەم دشێین بێژین سادەترین پێناسە ژی ئەوەکو فۆنەتیك وەکی لقەکێ دەنگسازییێ ڤەکۆلینێ ل سەر دروستبون و وەرگرتن و ڤەگوهاستنا دەنگێن زمانێ مرۆڤایەتییێ دکەت بێی جیاوازییا زمانان، ئانکو فۆنەتیك گشتییە و ب گشتی هەمی زمانان وەردگریت، یەکەیێن ئەوێ ژی (فون)ە.

دناڤ بابەتێ فۆنەتیکێدا ڤەکۆلین ل سەر (دروستبوون و ڤەگوهاستن، وەرگرتن) ا دەنگێن هەمی زمانێن جیهانێ بێ جیاوازی دهێتەکرن، کو ب ڕێکا ئەندامێن وەکی (لێڤ و ددان و پدی و پەحنکا ڕەق، پەحنکا نەرم، ...هتد) دهێنە درکاندن و دەستنیشانکرنا وان هۆکارێن فیزیکی و سروشتێ هەر ئێك ژوان دەنگان ب گشتی.

فۆنەتیك بەشەکە ژ زانستێ دەنگسازیێ کو گرنگیێ ب ئاستێ دەنگی ددەت و ڤەکۆلینێ ل دەنگێن هەر زمانەکی دکەت، هەروەسا ئاماژێ ب چەوانیا درکاندن و ڤەگوهاستن و وەرگرتنا دەنگان دکەت "لقێکە لە زانستی زمان، لە دەنگەکانی زمان دەکۆڵێتەوە لە ڕووی چۆنیەتی درکاندن و گواستنەوە و هەست کردن بەو دەنگانە، ئەم زانستەش دەکرێت بە چەند بەشێکەوە، وەك فۆنەتیکی درکاندن و فۆنەتیکی فیزیکی و فۆنەتیکی بیستن و فۆنەتیکی تایبەتی و فۆنەتیکی ئەرك و فۆنەتیکی تاقیکردنەوە و فۆنەتیکی مێژوویی و فۆنەتیکی وەسفی .....تاد" (عەلی: 2015،:9)

فۆنەتیك زانستەکێ گشتییە و ب تایەکێ زانستێ زمانی دهێتە هژماردن و هەول ددەت ب شێوەیەکێ زانستی وەسفا دەنگێن زمانی بکەت، ب واتایەکا دیتر فۆنەتیك زانستەکە ڤەکۆلینێ ل وان دەنگان دکەت یێن ژلایێ مرۆڤیڤە دهێنەدروستکرن ب تایبەتی ئەو دەنگێن د ئاخفتنێدا بکاردهینیت، هەروەسا فۆنەتیك پێکۆلێ دکەت هندەك شێوازان بۆ وەسفکرن، پۆلکرن و ڕێنڤیسا دەنگی پەیدا بکەت.

هەرچەندە فۆنۆلۆجی هەمان ئەرکێ ڤەکۆلینا دەنگێن زمانییە، بەلێ بەروڤاژی فۆنەتیکێ ب تنێ گرنگی ب دەنگێن زمانەکێ دیارکری ددەت و ل سروشت و سیما و چەوانییا ئەون دەنگان ڤەدکۆلیت و چێدبیت ئەڤ ڤەکۆلینە دناڤبەرا دەنگێن دایالێکتێن جۆراوجۆرێن زمانەکێ دیارکری ژی بیت.

دەنگ دناڤ بابەتێ فۆنۆلۆجییێدا بەروڤاژی بابەتێ فۆنەتیکییە، چونکی دڤی بابەتیدا دەنگ دهێتە سنوردارکرن دناڤ زمانەکێ دیارکری، کو تێدا ڤەکولین دەربارەی (دروستبوون و ڤەگوهاستن و وەرگرتن) ا دەنگان دهێتەکرن دگەل تایبەتمەندی و سروشت و سیستەمێ دەنگی یێ وی زمانی دهێتەکرن.

فۆنۆلۆجی "ئەو بەشەی زانستی زمانە کە لەو یاسایانە دەکۆڵێتەوە کە بە هۆیانەوە دەنگەکانی زمانێکی تایبەتی لەیەك دەدرێن بۆ دروستکردنی برگە"(ئەمین: 2009: 14)، کەواتە فۆنۆلۆجی لایەنێ پراکتیکتیکیێ دەنگان بخۆڤە دگریت، هەروەسا فۆنۆلۆژی دیارکرنا سیستەمێ دەنگێ زمانەکێ دیارکریە، ئانکو فۆنۆلۆجی تایبەتیە و هەر زمانەکێ دیارکری یاسایێن فۆنۆلۆژیێن تایبەت بخۆڤە هەنە.

فۆنۆلۆجی لقەکێ زمانڤانیێ یە ڤەکۆلینێ ل دەنگێن زمانەکێ دیارکری دکەت، دەنگ د ئاستێ فۆنۆلۆژییێدا دبیتە (فۆنیم) و فۆنیم ژی یەکەیا فۆنۆلۆژییێ یە، ئارمانجا فۆنۆلۆجییێ (یا سەرەکی ئەوە دیارکرنا وان یاسایانە یێن ب رێکا وان دەنگ دهێنە رێکخستن د زمانەکێ تایبەتدا و شرۆڤەکرن و دیارکرنا وان جیاوازیێن رویددەن) (حاجی:2011: 12)

فۆنۆلۆجی بەروڤاژی فۆنەتیکێ دچوارچوڤەکێ بەرتەنگتر کاردکەت، ئەو ژی چوارچوڤێ دروستکرن و درکاندن و چەوانییا دروستکرن و درکاندنا ئەوان دەنگێن زمانەکێ دیارکرییە، کو ژ زمانەکی بۆ زمانەکێ دی جیاوازە و تەنانەت ژلاییێ هژمارانڤە ژی دەنگ دهێنە گهۆرین ل دویف زمانێن جیاواز، هەروەسا سروشتێ هەردەنگەکێ ژلاییێ هەبون و سروشتێ خۆییێ تایبەت دناڤبەرا زمانێن جیاوازدا تەوەر و بنەما و ئاراستەیێن جیاواز وەردگرن، بۆنموونە دبیت د زمانەکیدا ئەڤ دەنگە فۆنیم بیت، بەلێ ل دویف زمانەکێ دی ببیتە ئەلۆفۆن، بێگومان هەردو بابەت گەلەك ژێکجودانە و سیفەتێن تایبەت بخۆ هەنە، ئەڤە ژبلی هندێ کو هەر دەنگەك ژی یان سیستەمێ دەنگی دزمانەکیدا جیاوازە ژ زمانەکێ دیتر، وەکی دزمانێ کوردیدا ب تایبەت دایالێکتا سەری و گۆڤەرا بەهدینی پتر ژ شێوەیەکێ دەنگێ (ك) دیار دبیت، بەلێ دزمانێ ئینگلیزیدا چێدبیت ب تنێ ئێك شێوەیێ دیارو ئاشکرا هەبیت، ئەڤ چەندە بۆ سروشتێ هەر ئێك ژ ئەوان زمانان دزڤرستەڤە، هەرچەندە سەر ب هەمان خێزانێن زمانینە ژی.

لدویڤ بۆچوونێن بەهراپتریيا زمانڤانان د بوارێ فۆنۆلۆجییێدا ئەوەکو هەمی زمانێن جیهانێ د ئاستێ فۆنۆلۆجییێدا خودان گەلەك پەیرەوێن ئالوزن و کو ژ زمانەکی بۆ زمانەکێ دی جیاوازە لدیڤ سروشتێ وان، ئەڤ چەندە ژی ب ئەگەرێ تایبەتمەندییا فۆنۆلۆجیا هەر ئێك ژ وان زمانانە، چونکی هەر زمانەك خودان سیستەمەکێ دەنگی یێ تایبەتە، ژبەرهندێ" د فۆنۆلۆجییێدا لیکۆلین ل سەر هندەك یاسایێن دیارکری د زمانەکێ دیارکریدا دهێتەکرن .." (فەرهادی: 2008: 34- 35)، ب رامانەکا دی دیڤ ئێك داهاتنا دەنگێن زمانەکێ دیارکری لدیڤ پەیوەندییەکا رێکخستیە، کو بنەرەت و بنیتا ڤێ چەندێ رێککەفتنا جڤاکیە، ئانکو" هەر زمانەك خودان کۆمەلەك یاساو دەستورە و مەبەستا سەرەکیژی ژ ڤەکۆلینێن زمانی دەستنیشانکرنا ڤان یاسا و دەستورانە د چارچوڤێ زمانەکیدا" (سعید: 2011: 73).

1.1.گرنگیا ئاستێ فۆنۆلۆجییێ د بوارێ دیاردەیێن دەنگیدا:

ئاستێ فۆنۆلۆجی وەکی لقەك دناڤ زانستێ دەنگسازی گرنگییا ئە وێ د ئەڤان خالاندا دیاردبیت:

1- دەستنیشانکرنا ئەوان یاسایێن دەنگی کو تایبەتن ب فۆنۆلۆجییا زمانەکێ تایبەت و دیارکری، داکو چەوانیا لێکدانا ئەوان بهێنەدیارکرن ل دەمێ پێکئینانا یەکەیێن مەزنتر ژ ئەوان و شرۆڤەکرن و دیارکرنا سمایێن دەنگی یێن هەر ئێك ژ ئەوان دەنگان. (موسی: 2011: 61)

2- دیاریکرنا بها و گرنگیا هەر دەنگەکی دناڤ زمانەکێ دیارکری، ب ئارمانجا هندێ کو کیژ دەنگ دبنە ئەگەرێ گهۆرینا واتایێ و کیژ ژوان نابنە ئەگەرێ گهۆرینا واتایێ و ژێکجوداکرنا وان، کو مەرەم پێ فۆنیم و ئەلۆفۆنن.

3- دەستنیسانکرنا هێما (تیپ) یێن زمانەکێ دیارکری ژلاییێ هژمارانڤە.

4- جوداکرنا دەنگێن زمانەکێ دیارکری ژ دەنگێن زمانێن دی، هەرچەندە هندەك جار ئەڤ دەنگێن زمانی دناڤبەرا زماناندا دوبارە دبنەڤە، بەلێ ئەڤ دوبارەبوونە بتنێ دناڤبەرا زمانێن سەر ب ئێك خێزانانن. (630: G. Finch:2000)

5- دیاریکرنا وان دیاردەیێن دەنگی کو ب ئەگەرێ هەبونا دیالێکتێن جودا جودا د زمانەکێ دیارکری یان ب ئەگەرێ کارتێکرنا زمانەکێ بیانی ل سەر زمانێ خۆمالی پەیدا دبن، بۆنموونە:

پەیڤا (دار) کو ژ هەرسێ فۆنیمێن /د/ و /ا/ و /ر/ پێکدهێت، ئەگەر هەر ئێك ژ ئەوان فۆنیمان بهێتەگهۆڕین واتا پەیڤێ ژی دهێتەگهۆڕین.

ڕوهنکرنا ئەڤان دیاردەیێن دەنگی ب ئەڤی شێوەی، ڕامانا ئەوێ چەندێ نادەت کو ب تنێ ئەڤ دیارەنە ب تنێ، بەلکو چێدبیت زێدەهی و کێمی ژی لدویڤ دایالێکتێن جیاواز هەبیت، کا چەوا زمان لدویڤ سروشتێ ئەوی دیاردەیێن دەنگێن ئەوی زمانی دهێنەدیارکرن، ب هەمان شێوە دیالێکت ژی هەر ئێك ژ ئەوان د زمانەکێ دیارکریدا لدویڤ سیمایێن ئەوان کۆمەکا دیاردەیێن دەنگی بۆخۆ وەردگرن و دبیتە پیڤەر و تایبەتمەندی بۆ ئەڤی دایالێکتی تەنانەت بۆ گۆڤەران ژی.

1.2. دایالێکتۆلۆجی و جۆرێن دایالێکتۆلۆجیێ:

زمان وەکی هەر بابەت و پێکهاتەکا دییا ئەڤی گەردوونی، ئێك ژ سیمایێن ئەوێ یێن سەرەکی گهۆڕین و وەڕارە، ئەگەر ئەڤ گۆڕینە نەبن چ جاران زمان پێش ناکەڤیت، بەلکو ژ پێشکەفتنێ دکەڤیت و دەرئەنجام ژناڤدچیت و چ زمانەك دی ژی نابیتە بەلگە و جێگرێ ئەوی زمانی.

گۆڕینێن زمانی نە بتنێ د ئاستەکێ دیارکریدایە، بەلکو هەمی ئاستێن زمانی وەکی (دەنگسازی، ڕێزمان، واتاسازی) بەردەوام د گهۆڕینێدانە، بەلێ ئێك ژ ئێکی زویتر و بلەزتر لدویڤ تایبەتمەندییا زمانێ مرۆڤی ڕوویددەت و هەمی ئەو گۆڕین ژی نەمەرجە هەردەم ئەرێنی و مەزن بن، چێدبیت هندەك جاران ئەو گهۆڕین نەرێنی و نەمەزن بن.

گرنگترین گهۆڕین ژی ژلایێ ڕێزبەندییێ گهۆڕینێن دەنگینە و دویڤدا بەرەڤ ئاستێن دیتر دچیت، ئەڤ گهۆڕینە ژی گەلەك هۆکار بۆهەیە و هەما هوسا ڕووینادەت، ڤێجا چ هۆکارێن ناڤخۆیی یان دەرەکی بیت یان هۆکارێن زمانی و نەزمانی بیت.

گەلەك جاران ئەڤ گهۆڕینە دەنگێن خواستی دئینیتە ناڤ زمانیدا، کو دەنگەکێ نویە و چێدبیت ل سەر بنەمایێ ژناڤچونا دەنگەکێ دی بیت، ئەو دەنگێ نوی ژی بەهراپتریبا جاران نابیتە فۆنیم، بەلکو ئەلۆفۆنە، چونکی ئەڤ دەنگە ب تنێ دناڤ زمانێ ژێهاتی بهایێ ئەوی وەکی فۆنیم یان دەنگەکێ واتاگهۆڕە، بەلێ دەمێ دچیتە ناڤ زمانەکێ دیتر ئەڤی بهایی ژدەست ددەت و وەکی شێوەیەکێ ژ شێوەیێن فۆنیمێ لێ دهێت، ئەڤە ژی ب ڕێکا ئەگەرەکێ سەرەکییە د ئەوی زمانیدا، کو سیمایێن دەنگییێن ئەوی زمانینە ئەوی بۆ دچیت، وەکی گرانی و سڤکی، گری و کپی و ...هتد.

1.2 .1. دایالێکتۆلۆجی:

دایالێکتۆلۆجی لقەکێ زمانڤانییێیە د دیرۆکا خۆدا توشی گەلەك گهۆڕین و وەرچەرخانان بویە، ئارمانجا دایالێکتۆلۆجیێ کۆمکرن و وەسفکرنەکا زانستیانەیە بۆ دایالێکتان، داکو بشێن ب شێوەیەکێ زانستی ئەوان تۆماربکەین و نەهێلین ژناڤبچن،"لقێکە لە لقەکانی زمانەوانی، لێکۆڵینەوە لێکۆڵینەوە لە لایەنە جیاوازەکانی زمان لە ڕووی دابەشکردنی جوگرافی و بە پلەی یەکەم و هەموو ئەو جیاوازیانەی پەیوەندییان بە جیاوازیە جڤاکیەکانەوە هەیە بە پلەی دووەم دەکات و گرنگی بە جیاوازیەکانی زمان لەسەر بنەمای کات و لە چوارچێوەی زمانەوانی دیرۆکیدا دەدات"(ئەحمەد: 2011: 31)، هەروەسا دایالێکتۆلۆجی کۆمەکا تایبەتمەندیێن زمانییە د چارچوڤێ ئێك زمانیدا، داکو ئاخفتنکەرێن دەڤەرێن جیاواز ژێکجودا بکەت.

دایالێکتۆلۆجی: بریتیە ژ شێوەیێن جیاوازێن ئاخفتنێ ژ کەسەکی بۆ کەسەکێ دیتر. (سالح: 2011: 17).

1.2 .2. جۆرێن دایالێکتۆلۆجیێ:

1- دایالێکتولۆجیا کلاسیکی.

2- دایالێکتولۆجیا ڕۆمانی.

3- دایالێکتولۆجیا بەرهەمهینانێ.

4- دایالێکتولۆجیا دینامیکی.

5- دایالێکتولۆجیا جڤاکی.

6- دایالێکتولۆجیا جوگرافی.

هەر ئێك ژ ئەوان دایالێکتولۆجیایان ژی دناڤخۆدا ژ چەند لقە دایالێکتولۆجیایێ پێکدهێن ل دویڤ جیاوازییا دایالێکتێن ئەوان دناڤ هەر جڤاکەکیدا، هەروەسا بەردەوام جۆرێن جیاوازتر و تایبەتتر دگەل بورینا دەمی دناڤ زمانیدا لقێن جۆراوجۆرێن دایالێکتولۆجیایێ پەیدا دبن، ئەڤە بەڵگەیە بۆ پێشکەفتن و بەردەوامییا وەرارا دایالێکتولۆجیایێ ب ڕێکا دایالێکتێن زمانی کا چەوا زمان پێشدکەڤیت و بەردەوام وەرارێ دکەت دایالێکاۆلۆجیا ژی ب هاریکارییا دایالێکتێ بەردەوام لقێن نوی بۆخۆ پەیدا دکەت، بۆنمونە دایالێکتولۆجییا ئەلیکترۆنی، کو پشتبەستنێ ل سەر چەندین شێوە زمانێ ئەلیکترۆنی (دایالێکتێن ئەلیکترۆنی) دکەت و دئ ەڤی سەردەمیدا مل ب ملی ڕێنڤیسا ڕۆژانەیا ئاسایی دماڤ خەلکی و جڤاکیدا دهێتەبکارئینان، تەنانەت بۆیە ڕێکەك بۆ پرۆسەیێن پەیوەردە و فێرکرنا زمانێ ژی، نەخاسمە ل وەلاتێن پێشکەفتییێن ڕۆژئاڤایی و هندەك وەلاتێن ئاسیاوی یێن پێشکەفتی ژلایێ تەکنەلۆجیا ئەلیکترۆنیڤە.

1.1.3. گهۆڕین د زمانیدا:

مەبەست ژ گهۆڕینا زمانی ئەو دیاردەنە کو د ناڤ زمانیدا چێدبن و د بنە ئەگەرێ چێکرنا هندەك جیوازیێن زمانی ژ قۆناغەکێ بۆ قۆناغەکا دی، ب ڕامانەکا دی ئەو گهۆڕینێن کو ب سەر زمانی دا دهێن هێدی هێدیە و ب بوورینا دەمی ڕوویددەت و ڕاستەوخۆ هەست ب ڤێ چەندێ ناهێتەکرن ژلایێ ئاخفتنکەرێن زمانی، هەژیە بێژین هەمی زمانێن جیهانێ بێ جیاوازی تووشی گهۆڕینێ دبن و کەس نەشێت وان گهۆڕینان ب ڕاوەستینیت یان کێم بکەت و یان ب ئێکجاری ژناڤ ببەت، چونکی گهۆڕین خۆبخۆ هەبوونا وێ بەندە ب زمانی (فتاح: 1987: 91) و بێکو ئاخفتنکەرێن وی زمانی هەست ب ڤێ چەندێ بکەن، سەر هندێ را " مەرج نییە گۆڕان زمان بەرەو تێکدان و هەڵوەشان و لەناوچوون بەرێ، وەك هەندێ کە باوەریان وایە، بەڵکو گۆڕان لەوانەشە زمانەکە ئاسانتربکات و وزە پارێزبێ"(فتاح: 1987: 91) دگەل خواست و ئارەزویا سەردەمی بگونجیت و بێکو ببیتە ئەگەرێ تێکدانا زمانی.

ژبەرکو گهۆڕین ژ زمانەکی بۆ زمانەکێ دی جیاوازە، هەروەسا د هەمان زماندا لدیڤ زارێن وی زمانی گهۆڕین جیاوازە، لەوما یا درست ئەوە بۆ دەستنیشانکرنا سنوورێ گهۆڕینێن زمانی، پێدڤیە ژ دیالێکتێن زمانەکێ دیارکری دەستپێبکەین، چونکی مەرج نییە هەمی گهۆڕینێن زمانی دناڤبەرا وان دایالێکتاندا وەکی ئێك بیت، بەلکو دبیت گهۆڕین بەروڤاژی بیت دناڤبەرا دیالێکتاندا.

گرنگترین گهۆرینێن زمانی ژی د دیالێکتێن زمانەکێ دیارکریدا ئەڤەنە:

1- گونجان: "پێکهاتیە ژ کارتێکرنا دو دەنگێن هەڤسوی ل سەر هەڤ، د ئەنجامدا دەنگەك دهێتەگۆهورین، داکو ل گەل دەنگێن دیتر بگونجیت، ژبۆ مەبەستا سڤککرنێ، هەروەسا بۆ ڕێك ئێخستن و گونجاندنا لڤینا ماسولکان ل دەمێ دەربڕینێ"(کەسەر یاسین محەمەد، 2009: 15)، ئەڤە ژی دبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا گونجانێ دناڤبەرا دەنگێن هەڤسو،"کە بە چەند یاسایەکی فۆنۆلۆجی دەستنیشاندەکرێن و لێکدەدرێنەوە"(عەلی: 2015: 107) و (بنێرە: الخولی:1987: 220).

گونجان بریتیە"لە گۆڕانی دەنگێك بۆ ئەوەی لە دەنگێكی دراوسێی خۆی بچێت.مەبەست لە گونجان ئاسان كردنی دركاندنە"(علی: 1989: 49)، ڤێجا چێدبیت ئەو دەنگ وەكی دەنگێ پێشیا خۆ یان دەنگێ پشت خۆ لێ بهێت، گونجان دبیتە دوو جۆرێن سەرەكی:

أ- گونجانا تەواو: ئەو جۆرێ گونجانێیە كو ب ئەگەرێ كارتێكرنا دو دەنگێن هەڤسو، ئێك ژوان دەنگان بە تە واوی وەكی دەنگێ دی لێ دهێت (الخولی: 1987:220)، داكو كێمترین هێز و وزە بۆ دركاندنا دەنگان بهێنە بكارئینان، بۆ نموونە:

پەیامبەر پەیاممەر

ب- گونجانا نەتەواو: ئەڤ گونجانەژی گهۆڕینا سیمایەكێ دەنگی بتنێ بخۆڤەدگریت، داكو خۆ دگەل دەنگەكێ دی بگونجینیت (الخولی: 1987:220)، واتە تنێ ئێك سیما هەڤپشكە دناڤبەرا هەردو دەنگاندا، بۆ نموونە:

كوژتن كوشتن

2- نەگونجان: ئەو دیاردەیا دەنگیە كو"لەهەندێ حاڵەتدا دوو دەنگی وەك یەك، كە لەپاڵ یەكتریدا دەردەكەون، یەكێكیان دەگۆڕێت بە دەنگێكی تر، یان دەنگێك دەچێتە بەینیانەوە، لەبەر بۆ نەهاتن و قوڕسی دركاندنی دوو دەنگەكە بەسەریەكەوە، لەو شوێنانەدا كە پێویست بكات"(عەلی: 2015: 116)، بۆ نموونە:

ڕۆژگار ڕۆشگار

گونجان و نەگونجان ب گشتی چالاكترین گهۆڕینێن دەنگینە دناڤ زمانێ كوردیدا، چونكی ئاخافتنكەرێن زمانێ كوردی حەزوڤیانا ئەوان بۆ گهۆڕینێن دەنگی پتر ب بەراوردكرن دگەل گهۆڕینێن زمانی د ئاستێن دیتردا، هەروەسا ئەڤ گهۆڕینە ژ دایالێكتەكێ بۆ ئێكا دی دبیت بهێزتر و پتر بیت یان ژی دبیت بێهێزتر و كێمتربیت، هەروەسا دبیت ئەڤ گهۆڕینە ژ دەڤۆكەكێ بۆ دەڤۆكەكا دیتر جیاوازبیت و كێم و زێدە هەبیت ل دویڤ ئاخفتنكەرێن ئەوان دەڤۆكان ب شێوەیەكێ گشتی، نەخاسمە ئەڤ هەردوو دایالێكتە و گۆڤەرێن ئەوان.

3- گهۆڕینا دەنگی: "بریتییە لەوەی دەنگێك جێگەی دەنگێكی دی بگرێتەوە بێ ئەوەی كاربكاتە سەر گۆڕینی واتا"(مارف: 2004: 158)، ئانكو بریتیە ژ گهۆڕینا دەنگەكی بۆ دەنگەكێ دی "بێ ئەوەی ئەم گۆڕانە ببێتە هۆی گۆڕانی واتای وشە، بەڵكو هەمان وشە بە دوو فۆڕم یان زیاتر دەبینرێ بە هەمان واتا، یان هەندێ جار دوو فۆرمی وشە لەیەك زاردا هەن، جاری واش هەیە هەر فۆڕمێك لە زارێكی تایبەتدا بەكاردێ"(فتاح: 1984: 118)، بۆ نموونە:

پەرداخ پەرداغ

باخ باغ

داخ داغ

ئەڤ گهۆڕینە ب گشتی و بتایبەت دئەڤان هەردو دایالێكتاندا ب ئەگەرێ كارتێكرنا زمانەكێ دیتر وەكی عەرەبییێ بەهراپتربیا جاران پەیدابویە، نەخاسمە پشتی هاتنا ئایینێ ئیسلامێ و ب ئەگەرێ ڕەوشەنبیرییا عەرەبی و ئیشلامی زمانێ كوردی گەلەك دەنگێن زمانێ عەرەبی بۆخۆ كێشایە، كو هەردو دەنگێ (غ،ع) بەربەلاڤترینن ژ ئەوان دەنگان.

4- ژناڤچوونا دەنگی:"بریتیە ژ تێچوونا فۆنیمەکێ یان زێدەتر د پەیڤێدا ژبۆ مەرەما سڤکییا دەربڕین و گۆتنێ"(محەمەد: 2009: 27)، ئەڤ جۆرێ گهۆڕینا دەنگی"لە ئەنجامی هەڵکەوت و دەرکەوتنیان لە بیئەی جیاوازدا دێتە کایەوە"(عەلی: 2015: 117)، بێکو ئەرك و واتایاخۆ ژ دەست بدەن، چێدبیت ئەڤ ژناڤچونە ژ دەسپێکا پەیڤێ یان نیڤەکا پەیڤێ یان دوماهیکا پەیڤێ بیت، بۆ نموونە:

کوڕێك کوڕێ

نانێك نانێ

ئەڤ گهۆڕینە ب پلا دویێ دهێت دهەردو دیالێکتاندا، ب تایبەت دیالێکتا خوارێ ئاخافتنکەرێن ئەڤێ دیالێکتێ گرنگییەکا زێدە ب ئەڤێ گهۆڕینێ ددەن و دبیت پتر دەنگەك دناڤ پەیڤەکێدا ژناڤبچیت، ئەڤە دیاردەیە بۆ ئەگەرێ سروشتێ دیالێکتا خوارێ ژی دزڤڕیتەڤە، کو ب ئارمانجا سڤکییا گۆکرنێ و ب ساناهی درکاندنا دەنگان دهێتەکرن.

5- پەیدابوونا دەنگی: "ئەڤ یاسایە ژ ئەنجامێ گەهشتنا دو دەنگێن ل دویڤ ئێك پەیدابویە، کو نەشێن ل گەل ئێك بهێن"(محەمەد: 2009: 31)، ئانکو دەمی دوو دەنگ دیڤ ئێکدا دهێن و لێڤکرنا وان یا گران بیت، ل وی دەمی دەنگەك دناڤبەرا ئەوان هەردو دەنگان پەیدا دبیت ب ئارمانجا ساناهیکرنا لێڤکرنێ، بۆ نموونە:

بگێڕ - ەوە بگێڕەرەوە

بسورێ - ەوە بسورێرەرەوە

6- جهگهۆڕینا دەنگان: بریتییە ژ جە گهۆڕینا دەنگەکی یان پتر (برگە) د سنوورێ ئێك پەیڤێدا بێکو ببیتە ئەگەرێ گهۆڕینا واتایێ، ئەڤ چەندە ژی ب ئەگەرێ ئاستێ ڕەوشەنبیری و هندەك جاران دەڤەرێن جوگرافی ئەڤانڤان گهۆڕینان چێدکەن، بۆ نموونە:

ڕادیۆ ڕایدۆ

ئەڤ دیاردەیا دەنگی بەرامبەر دیاردەیێن دیتر کێمترە، چونکی ڕاستەوخۆ پەیوەندی ب ئاستێ ڕەوشەنبیری و جوگرافییا جڤاکیڤە هەیە، ئەڤ بارە ژی دنوکە دا و دناڤ جڤاکێ کوردەواریدا کێمتر ڕەنگڤەددەت.

7- لێکدانا دەنگان: بریتییە ژ لێکدانا دوو دەنگێن ژێکجودا و چێکرنا دەنگەکێ نوی د زمانیدا، بۆ نموونە:

بردویەتی بردوێتی

ناردویەتی ناردوێتی

ئەڤ دیاردەیە ژی کێمترین دیاردەیە ب تایبەت د هەردوو دیالێکتاندا و کێمتر چالاکن دناڤ زمانێ کوردی و ئەوان هەردو دیالێکتاندا، لەوڕا سروشتێ لێکدان و پێکڤەهاتنا دەنگان ب زەحمەترە ژ هەمی دیاردەیێن دیترێ دەنگی و تاکێن کورد یان ئاخافتنکەرێن کوردیێن هەردو دیالێکتان گەلەك ب کێمی چالاکن دئەڤێ دیاردێدا و نەشێن زوی ب زوی دەنگان لێکبدەن و دەنگەکێ نوی ژێ چێبکەن.

2. پراکتیککرنا تایبەتمەندیێن هندەك دیاردەیێن دەنگی دناڤبەرا دیالێکتا خوارێ و لوڕییێدا:

1- گونجان:

سەردتر سەرتتر (دیالێکتا لوڕی)

بڵندتر بڵنتتر (دیالێکتا خوارێ)

د ئەڤان هەر دوو نموونەیاندا دەنگێ / د / وەکی دەنگێ / ت / پشت خۆ لێهاتیە، داکو درکاندنا پەیڤێ ب ساناهی بیت.

أ- گونجانا تەواو:

نموونە: زامدار زاممار (دیالێکتا لوڕی)

پەیامبەر پەیاممەر

بریندار بریننار (دیالێکتا خوارێ)

لەگەڵت دێم لەگەڵد دێم (على:1989: 50)

دەستت دەگرم دەستد دەگرم

یارمەتیم دا یارمەتیم ما

ب- گونجانا نەتەواو:

نموونە: کوژتن کوشتن

خەفتن خەڤتن (دیالێکتا لوڕی)

نەتدی نەددی (دیالێکتا خوارێ)

قەپ گرتن قەب گرتن (محەمەد: 2009: 17)

2- نەگونجان:

نموونە: بەشدار بەژدار

ڕۆژگار ڕۆشگار (دیالێکتا لوڕی)

پێژمەرگە پێشمەرگە (دیالێکتا خوارێ)

تڤەنگ تفەنگ

بر+ د + را بر + را

3- گهۆڕینا دەنگی:

نموونه: پەنج   پەنچ

چوو   چگ

ددان   دگان

باغچە   باخچە

کۆکە   قوقە   (دیالێکتا لوڕی)

دەستگیران   دەزگیران

پشدەر   پژدەر

پەرداخ   پەرداغ

هات   هاو

خەم   غەم   (دیالێکتا خوارێ)

4- ژناڤچوونا دەنگی:

نموونه: دایگێگ   دایگێ

مناڵێگ   مناڵێ

پاککردنەوە   پاکردنەوە

سەندرابێت   سەندرابێ

شێخ تایەر   شێ تایەر

ماڵێگ   ماڵێ   (دیالێکتا لوڕی) (دزەیی: 2011: 113)

کوڕێك   کوڕێ

ڕێگا   ڕێ

هەڵهات   هەڵات

جێگا   جێ

هەڵبکە   هەڵکە

هوردە (خوردە)   وردە

هورد   ورد

هەشت سەد   هەش سە

هەڵبخە   هەڵخە

منداڵ   مناڵ

بدەرێ   بەرێ

چاککردنەوە   چاکردنەوە

لە کوردیدا   لە کوردیا

دەنووسێت   دەنووسێ   (دیالێکتا خوارێ)

5- پەیدابوونا دەنگی:

نموونە: بچو – مەوە   بچۆرەوە

بر - را   بردرا   (دیالێکتا لوڕی)   (دزەیی:2011: 111).

بدۆز – مەوە   بدۆزەرەوە

بکە - مەوە   بکەرەوە

بگێڕ - مەوە   بگێڕەرەوە   (دیالێکتا خوارێ)

6- جهـگهۆڕینا دەنگان:

نموونە: چەکوش   کەچوش

قوفڵ   قوڵف

هەینی   هەنیی   (دیالێکتا لوڕی)

جومعە   جوعمە

مەغریب   مەرغیب

تەرزە   تەزرە

رادیۆ   ڕایدۆ

بڕوانە   بنواڕە   (دیالێکتا خوارێ)

7- لێکدانا دەنگان:

1- ی + ە   ێ، ە + ی   ێ

قاپی + ەگە　　قاپێگە

ماسی+ ەگە　　ماسێگە

پەیڕەو　　پێڕەو　　(دیالێکتا لوڕی)

کانی + ە　　کانێکە

سەیر　　سێر

بردویەتی　　بردوێتی

ناردویەتی　　ناردوێتی

پەیوەند　　پێوەند

پەیکەر　　پێکەر　　(دیالێکتا خوارێ)

2- ە + و　　ۆ

چەمەو　　چمۆ

هاتمەو　　هاتمۆ　　(دیالێکتا لوڕی)

ددیالێکتا خارێدا ئەڤ دیاردا دەنگی گهۆڕینەك ب سەردا دهێت و ب ڤی شێوەی ل خوارێیە:

و + ە　　ۆ

مام + وەستا　　مامۆستا　　(دیالێکتا خوارێ)

ئەنجام:

ل دویماهییا ڤەکۆلینێ ئەم گەهشتینە ئەڤان ئەنجامان:

1- ئەڤ وەکهەڤییا دناڤبەرا ئەواندا نابیتە ئەگەرێ ئەوێ چەندێ کو ئێك دیالێکتن، بەلکو بۆمە دسەلمینیت کو دوو دیالێکتێن ژێکجودانە و ل دویف تایبەتمەندییا جڤاکی و زمانی و جوگرافیڤە خودان بنەما و تایبەتمەندییێن دیارکرینە، ب واتایەکا دیتر ئەڤ وەکهەڤییا دناڤبەرا ئەواندا ب ئەگەرێ کاریگەرییا دیالێکتا خوارێیە بسەر دیالێکتا لوڕیدا.

2- د هەردوو دایالێکتاندا دیاردەیێن دەنگی یێن وەکی گونجان و لێکدانا دەنگی کێمترین دیاردەیە.

3- دیاردەیا دەنگی یا سڤککرن و گهۆڕینا دەنگان د هەردو دایالێکتاندا زۆرترین دیاردەنە، کو ئەڤ چەندە بۆ سروشتێ هەردو دایالێکتان دزڤڕیتەڤە دئاستێ دەنگسازیدا.

4- هندەك جاران هندەك دياردەيێن دەنگی دناڤبەرا هەردو دايالێكتان وەكی ئێك دوبارە دبنەڤە، ئەڤە ژی بەڵگەكە كو هەردو دايالێكت ژلايێ دەنگیڤە كارتێكرنێ ل ئێك و دو دكەن.

ليستەيا ژێدەران:

أ- ب زمانێ كوردی:

ئێك: كتێب:

1. ئەحمەد، عەبدولمەناف ڕەمەزان (2011)، ئەتڵەسی زمانی هەرێمی كوردستانی عێراق وەك نموونە، چ1، چاپخانا خانی، دهۆك.
2. ئەمین، وریا عومەر (2009)، ئاسۆیەكی تری زمانەوانی، چ4، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر.
3. تاڵەبانی، نوری (2011)، دەربارەی پرۆژەی دەستووری هەرێمی كوردستان، چ1.
4. دزەیی، عەبدولواحید موشیر (2011)، زارە كوردییەكان، چ1، چاپخانەی پاك، هەولێر.
5. سعید، دیار عبدالكریم (2011)، یاسایێن دەنگی د كوردییا ژووریدا (گۆڤەرا بەهدینان)، چ1، دەزگەها سپیرێز، چاپخانا خانی، دهۆك.
6. عەلی، تاڵیب حوسێن (2015)، دەنگسازی – چەند بابەتێكی فۆنۆلۆژی كوردی، چ1، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
7. فتاح، محمد معروف (1987)، زمانەوانی، زانكۆی سەلاحەددین.
8. فتاح، محمد معروف (1990)، زمانەوانی، چاپخانەی دار الحكمة، هەولێر.
9. فەرهادی، ساجدە عەبدوڵڵا (2008)، ڕستەو پاش ڕستە، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر.
10. مارف، ئەورەحمانی حاجی (2004)، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی (كوردی – عەرەبی - ئینگلیزی) لەگەڵ دوو پاشكۆ، سلێمانی.
11. ویس، غازی فاتح (1984)، فۆنەتیك، چ1، چاپخانەی (ألأدیب ألبغدادیة)، بەغدا.

دوو: نامەیێن ئەكادیمی:

12. حاجی، ژیروان سەعید(2011)، تایبەتمەندیێن فۆنۆلۆژی و ڕێزمانی د دەڤۆكا زاخۆدا، ناما ماستەرێ، كۆلیژا ئادابێ، زانكۆیا دهۆك.
13. سالح، دەلال ئەحمەد(2011)، كاریگەرییا هۆكارێن جوگرافی ل سەر دابەشبوونا زاران بۆ سەر گۆڤەران – دەڤەرا بەهدینان وەك نموونە، ناما ماستەرێ، كولیژا ئادابێ، زانكۆیا دهۆك.
14. علی، طالب حسین(1989)، فۆنۆلۆجی كوردی و دیاردەی ئاسان بوونی فۆنیمەكان لە زاری سلێمانی دا، نامەی ماستەر، كۆلێژی ئاداب، زانكۆی سەلاحەددین.
15. محەمەد، كەسەر یاسین(2009)، جیاوازییا ب كارهینانا فۆنیمان د كوردییا سەری و ناڤەڕاستدا، ناما ماستەرێ، كولیژا ئادابێ، زانكۆیا دهۆك.

سێ: گۆڤار:

16. ئەحمەد، بائیزعومەر(2007)، ئەلفبێی یەكگرتووی كوردی به تیپی لاتینی، گ. ئەكادیمی – كۆواری كۆڕی زانیاری كوردستان، ژ (5).
17. أمین، وریا عمر(1982)، ئیملای كوردی و چەند تێبینی یەك، گ.كۆڕی زانیاری عێراق – دەستەی كورد، بەرگی نۆهەم، بەغدا.
18. أمین، وریا عمر(1989)، فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی، گ. كۆڕی زانیاری عێراق – دەستەی كورد، ژ (20)، بەرگی نۆهەم، بەغدا.
19. رسول، عبدالله حسین (2004)، ئایا زمانەوانی زانستێكی سروشتیه یان وێژەییە؟، گ.زانكۆ، زانكۆی سەلاحەددین، ژ (22)، هەولێر.
20. 20- موسی، عبدالوهاب خالد (2011)، ڕەهەندێن دەنگسازی – زمانڤانێن بەریتانی، گ.هیزل، ژ (2) چاپخانا خانی، دهۆك.
21. ویس، غازی فاتح (1982)، دەنگەكانی (ڵ)، (ل) وە (ڕ)، (ر) لە ژێر تیشكی فۆنەتیك و فۆنۆلۆژی دا، گ.زانكۆ، زانكۆیا سەلاحەددین بەشی (ب)، بەرگ (8)، ژ (2).

ب- ب زمانێ عەرەبی:

22. الخولی، محمد علی (1987)، الاصوات اللغویة، ط1، مطابع الفرزدق التجاریة الریاض.

پ- ب زمانێ ئینگلیزی:

23. G.Finch(2000), Linguistic Terms and Concepts, Pernted in Great Britain, Bristol.